

Lochem in de jaren 1940-1945

Jan Klein Egelink

Naarmate de Tweede Wereldoorlog steeds dieper wegzinkt in het algemene geheugen zullen - en dit betreft vooral de oudere generatie - bepaalde historische gebeurtenissen uit die tijd haar herinneringen bepalen. Voor de huidige generatie die geïnteresseerd is in de tijd van toen heb ik besloten een en ander dat de jaren 1940-1945 voor Lochem brachten aan het papier toe te vertrouwen. Te meer omdat ik die periode in onze stad zeer bewust heb meegemaakt. Veel is er al over geschreven, onder andere in het boek *Lochem in oorlogstijd 1940-1945*, een uitgave van de Historische Vereniging Lochem-Laren in 1985. Gebrek aan ruimte was er debet aan dat enkele “foute organisaties”, door de bezetter ingesteld en waar ook Lochem niet aan ontkwam onderbelicht werden, zoals de Winterhulp Nederland, de Nederlandse Volksdienst en de Nederlandse Arbeidsdienst. Op basis van persoonlijke herinneringen, dagboek aantekeningen, getuigenverklaringen en nader archiefonderzoek volgt in een reeks van artikelen een nadere beschouwing over deze naar Duits voorbeeld opgerichte instellingen.

Inleiding

Het is onjuist, de Arbeidsdienst te zien als instituut dat tijdens de bezetting uitsluitend op Duits initiatief in het leven werd geroepen. Al in de jaren dertig, tijdens de economische crisis en de daarmee samenhangende grote werkloosheid, trachtte men jeugdige werklozen op te vangen. Ook in Lochem was de sociale nood verontrustend genoeg om het belang van werkverschaffing voor de oudere jeugd in te zien. Landelijk werd zelfs gedacht aan een soort arbeidsdienst. Van verschillende kanten werd op instelling daarvan aangedrongen. Voorbeeld was Duitsland, waar al in 1931 een vrijwillige arbeidsdienst was opgericht. Die werd in 1935, toen de Nazi's aan de macht waren, verplicht gesteld. Nederlandse autoriteiten die toen een bezoek brachten aan de Duitse arbeidskampen, verklaarden na terugkeer te zijn getroffen door het Duitse voorbeeld, “waar nu”, zo verklaarden zij, “in gemeenschappelijke arbeid aan het vaderland werd gewerkt”. In het voorjaar van 1937 werd, met

goedkeuring van de directeur-generaal van de afdeling steunverlening en werkverschaffing, een studiegroep ingesteld om een plan te ontwikkelen.

Van drang naar dwang

Aanvankelijk wilde men trachten om op basis van vrijwilligheid en met behulp van gerichte propaganda werkloze jongeren tussen 18 en 25 jaar aan werk te helpen. Ze hoefden dan niet langer op straat rond te hangen en afhankelijk te zijn van hun ouders of van instellingen. Dit moest dan uiteindelijk resulteren in verplichte dienst aan land en volk. Er werd gedacht aan vier maanden diensttijd.

In ieder kamp waar men de jongeren wilde onderbrengen zouden barakken worden opgetrokken; één barak voor dertig man. Naast werkkleding zou eenvoudige uniforme kleding worden verstrekt voor na het werk. Wat het werk zelf betrof, gingen de gedachten uit naar het aanleggen van recreatie-objecten, wegen, wandel- en fietspaden, het planten van bomen en het ver-

richten van landarbeid. Al gauw kwamen er van verschillende kanten protesten, vooral van sociaal-democratische en anti-revolutionaire zijde. Onder anderen dr. H. Colijn, toen minister-president, was fel tegen. De R.K.-fractie en andere rechtsgeoriënteerde groeperingen juichten het idee wel toe. Romme, toen fractieleider van de R.K. Staatspartij in de Kamer, voelde er zelfs veel voor. Het is er nooit van gekomen. Het plan riep te veel weerstanden op omdat dit soort dwang volgens velen niet in overeenstemming was met de Nederlandse volksaard. Toch heeft ons land al vanaf 1932 wel een soort kampen gekend, waar aan jeugdigen onderdak en arbeid werden verschaft. Deelnemers waren echter volkomen vrijwillig. We moeten hierbij denken aan onderkomens in kampverband, georganiseerd door socialistische, katholieke en protestantse jeugdbewegingen. De Arbeiders Jeugdcentrale, A.J.C., bijvoorbeeld, probeerde jonge werklozen uit arbeiderskringen naar Vierhouten te laten komen. Daar moesten ze dan voor kost

en inwoning oude gebouwen herstellen, o.a. de Paasheuvel. Ook moesten ze banken en tafels repareren, schilderen en andere reparatiewerkzaamheden verrichten. Aan hun verblijf werd dan meteen een soort culturele vorming verbonden. De acties gingen in die jaren niet over de grenzen van de levensbeschouwelijke zuilen. Wel werd algemeen beoogd, het gevaar van verwording van een groot deel van de jeugd tegen te gaan.

Tegen het eind van de jaren dertig, toen oorlogsdreiging heel Europa beheerste en er een eind kwam aan het plannen maken om de jeugdwerkloosheid te bestrijden, verdween het idee voor een arbeidsdienst voorlopig in de ijskast. Men had andere zorgen. Toen de sociaal-democratische minister dr. J. van den Tempel in het in augustus 1939 geformeerde kabinet De Geer werd opgenomen als minister van Sociale Zaken, deed hij slechts het voorstel tot scholing en herscholing in goed geleide werkplaatsen voor de jeugd. Hij zag weinig heil in de sociaal-pedagogische denkbeelden van sommige van zijn voorgangers. Een klein jaar later zou echter alles anders worden. Na 10 mei 1940, toen oorlog en bezetting ook voor ons land een feit werden, regeerden onder supervisie van de Duitse bewindslieden Nederlandse meesters met nieuwe wetten!

De opbouwdienst

Een week na de capitulatie van het Nederlandse leger keurde, op 22 mei 1940, de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht generaal H.G. Winkelmann goed dat de helft van het reserve- en dienstplichtig personeel naar huis terugkeerde. Mits ze tenminste bij hun vroegere werkgever in dienst genomen zouden worden of zich als zelfstandige konden vestigen. Men moest ervan

overtuigd zijn in zijn onderhoud te kunnen voorzien. Niemand mocht afhankelijk zijn van een steunuitkering. Wie geen inkomen kon verdienen bleef in dienst. Niet in militaire dienst, maar in de nieuw op te richten Opbouwdienst. Die was op 15 juli 1940 in het leven geroepen, ook voor studenten van de K.M.A. en voor hen die in opleiding waren voor het toenmalige Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (K.N.I.L.). In Breda werd de eerste school van de Opbouwdienst gevestigd.

Volgens de oud-opperbevelhebber werd de Opbouwdienst slechts ingesteld om uitbreiding van de werkloosheid te voorkomen. Dr. A. Seyss Inquart, inmiddels aangesteld als Rijkscommissaris voor het bezette Nederland, had er heel andere bedoelingen mee. Deze dienst moest de grondslag vormen voor een nationaal-socialistisch getinte "echte arbeidsdienst", verplicht voor iedere jongen van achttien jaar, naar Duits voorbeeld. Ook zou er een arbeidsdienst voor meisjes komen, maar die zou een vrijwillig karakter dragen. De Duitsers begrepen dat ze voorzichtig te werk moesten gaan met deze voor Nederland nauwelijks bekende instelling. Het Nederlandse volk moest niet plompverloren met een nationaal-socialistische arbeidsdienst worden geconfronteerd.

Majoor N.J. Breunese, tijdens de meidagen stafchef van één der divisies in het westen des lands en bekend als organisator van de vooroorlogse Nijmeegse Vierdaagse, kreeg de leiding. Volgens Breunese "(...) zou het zinvol zijn al die jonge kerels voor nuttig werk bijeen te houden, ten einde onder hen arbeidsvreugde en eerbied voor de arbeid aan te kweken."

Met zo'n 10.000 vrijwilligers werd begonnen. Sport, zang en spel, maar ook het uitvoeren

van werkzaamheden op diverse projecten vulden de agenda. Het werk geschiedde onder leiding van de Nederlandse Heidemaatschappij, uiteraard onder toezicht van de Duitse bezetters.

Ook Lochem kende een Opbouwdienst

Op 4 september 1940 horen we van deze nieuwe dienst ook plaatselijk iets meer. Er werd toen de inwoners kond gedaan van het feit dat een korps in de omgeving van Lochem zou worden gehuisvest. Voor een deel in de Cloese; de staf werd ondergebracht in het leegstaande pand 't Kobeke aan de Zutphenseweg, waar later dr. H.J. Geselschap woonde.

In Lochem werden 700 man gelegerd: officieren, onderofficieren en manschappen, die aanvankelijk in Sassenheim waren gelegerd. Een week later al, op de avond van zaterdag 7 september, marcheerden mannen van het 28e korps van de Opbouwdienst met tromgeroffel door ons stadje om de bevolking te laten kennismaken met de "voorgangers" van de op te richten Arbeidsdienst. Ook voor Lochem werd de naam "Koenraad van de Arbeidsdienst" een begrip. De commandant van die eerste groep die hier en in de omgeving werd ondergebracht was majoor A.C.C. Noordenbos. Het begon allemaal zo onschuldig met deze Opbouwdienst. Het waren allemaal Nederlandse militairen, al dan niet gedemobiliseerd, die op die zaterdagavond door Lochem trokken. Deze knapen hadden zich immers tijdens de meidagen ingezet voor koningin en vaderland! Er werd toen nog niet beseft dat een deel van deze groep het toekomstig kader zou vormen van de verplichte arbeidsdienst die er zat aan te komen. De "opbouwers" bleven niet zo lang in Lochem. Op 30 oktober van hetzelfde jaar vertrok de groep naar Zutphen.

Van opbouwdienst naar arbeidsdienst

Op het gevormde hoofdkwartier waren de voorbereidingen voor de officiële oprichting al in volle gang en voor het tweede bezettingsjaar goed en wel begonnen was, zouden al vier kampen voor een arbeidsdienst worden geopend, het eerste op 3 maart. Begin 1941 was door de secretarissen-generaal van de verschillende departementen een concept opgesteld voor een te vormen dienst. Dit werd door Seyss Inquart afgewezen omdat de bepaling dat "Joden" en veroordeelden geen lid mochten zijn van een dergelijke instelling was weggelaten.

Toen de heren, die in hun opzet al behoorlijk ver waren gegaan, geen medewerking meer wilden verlenen, ondertekende Seyss Inquart zelf de verordening waarin de oprichting van de Nederlandse Arbeidsdienst officieel werd bekendgemaakt. Dit gebeurde op 23 mei 1941. Begin maart was men trouwens al van start gegaan met 4700 man, nl. 3000 kaderleden en 1700 manschappen. De doorsnee-Nederlander bezag de dienst met enige argwaan. Was ze fout? In opzet wel. Niet fout was het kader, dat wil zeggen in het begin niet. Later zou het kader door N.S.B.-aanhangers worden geïnfiltreerd.

De jongens die verplicht in dienst traden en een half jaar zouden moeten dienen waren voor 99% goede Nederlanders. Bij de eerste vrijwilligers was de geest gelijk aan die in de rest van Nederland, fel tegen de bezetter, nog feller tegen de N.S.B. Eind december 1941 waren er al 30 kampen en tot 1 januari 1943 zou dit aantal oplopen tot 60.

Uiteindelijk werd die hele Arbeidsdienst een mislukking. Van de taakvervulling "werkend in de geest ener ware volksgemeen-

schap, de Nederlandse jeugd te doordringen van de ethische waarde van de arbeid in het algemeen en haar in het bijzonder de vereiste waardering voor de handenarbeid bij te brengen" is weinig terechtgekomen. De Heidemaaatschappij belastte zich ook nu weer vooral met het doen uitvoeren van grondprojecten. Ook bij het binnenhalen van de oogst werd geholpen. In 1941 (toen nog vrijwillig) werd al 25 are woeste grond ontgonnen, in 1942 49 ha. Verder waren er veel kameraadschapavonden met zang, sport en spel. Velen verveelden zich stierlijk of geneerden zich als ze in hun groene pakje op straat liepen.

Er werd in de dagbladen trou-

wens veel propaganda gemaakt. Advertenties waarin de N.A.D.-man "Koenraad" aangeprezen werd als een voorbeeld voor iedereen kwam men geregeld tegen. Voor zover bekend, maakten gedurende de bezetting 43.000 mannen deel uit van de Nederlandse Arbeidsdienst.

Tot 1 augustus 1941 bleef majoor N.J. Breunese commandant van de N.A.D. Hij was geen lid van de N.S.B. - hij was er zelfs tegen - maar hing wel degelijk de z.g. "nieuwe orde" aan. Toen de Duitsers geleidelijk allerlei concessies van hem verlangden ter versterking van hun eigen beginselen bedankte hij voor de eer. Opvolger werd de voormalige beroepsofficier lt.

Propaganda-affiche van de Nederlandse Arbeidsdienst (1941-1944), waarin opgeroepen werd tot aanmelding.

kol. L.A.C. de Bock. Hij was geen N.S.B.-er, maar, meer dan Breunese, bereid met de Duitse wensen rekening te houden. De Bock bleef commandant tot na Dolle Dinsdag. Op 6 september 1944 was zijn taak ten einde. Wat er toen nog over was van de Arbeidsdienst - op Dolle Dinsdag 5 september waren de meeste kampen als het ware leeggestroomd omdat men ieder ogenblik de bevrijding verwachtte - werd ingeschakeld bij werkzaamheden voor de Duitse Wehrmacht. Na de bevrijding werden zowel Breunese als De Bock uit het Nederlandse leger ontslagen wegens on-Nederlandse houding en on-Nederlandse handelingen tijdens de bezetting.

Op 1 april 1942 werd, weer bij verordening van de Duitse bezettingsautoriteiten, bekend gemaakt dat met ingang van die datum de Arbeidsdienst zijn vrijwillig karakter verloor. Toekomstige ambtenaren alsmede studenten tussen 18 en 24 jaar moesten eerst hun arbeidsdienstplicht van zes maanden vervullen, alvorens ze konden worden aangesteld in overheidsdienst.

Allen die geboren waren in 1924 en goedgekeurd door veelal pro-Duitse doktoren werden dat voorjaar "onder de schop" geroepen. Ze kwamen 24 september 1942 in dienst. Totaal 10.000 jongens trof dit lot. Sommigen doken toen al onder. Bepaalde Nederlandse instanties die al lang geijverd hadden voor een dergelijke instelling juichten de maatregel toe. Bijvoorbeeld de Nederlandse Unie, opgericht in juli 1940 met de bedoeling om alle vaderlandslievende krachten te bundelen. Weliswaar tegenstander van de N.S.B., maar vooral in het begin erg meegaand met de Duitsers. De Unie dacht n.l. met een meegaande houding een eigen standpunt te kunnen handhaven. Dat botste met de N.S.B., die onvoorwaardelijk

voor de Duitse kant koos. Eind 1941 werd de Unie verboden omdat ze niet helemaal voldeed aan de bedoeling van de Nazi's.

De nieuwe Arbeidsdienst kende veel rangen. Het hoge kader: operarbeitsleider, hoofdarbeitsleider, arbeidsleider. Het middenkader: hopman, onderhopman, assistent hopman, hoofdopzichter, opzichter, onderopzichter. Het lagere kader: werkmeester, voorman en tenslotte arbeidsman. Behalve een arbeidsdienst voor jonge mannen werd er in de verordening van 23 mei 1941 een dienst voor meisjes ingesteld. Aanvankelijk was de bedoeling dat ook deze te zijner tijd verplicht gesteld zou worden. Deze dienst werd gedurende de hele bezettingstijd "bemand" door vrijwilligsters. De meisjes die zich meldden kwamen voornamelijk uit N.S.B.- en pro-Duitse families.

Het eerste meisjeskamp van de N.A.D. dat in deze omgeving werd opgericht was in Barchem. In 1941 bevonden zich er 45 meisjes. Ze werkten niet alleen in het kamp zelf maar verrichtten allerlei buitendiensten, zoals hulp in de huishouding van mensen die het nodig hadden. In het kamp zelf hielden zij zich bezig met werkzaamheden als het schoonhouden van dienstvertrekken, het verzorgen van het middagmaal en de verzorging van de door de meisjes zelf aangelegde moestuin, het wassen van kleding enz. Tijdens het werk werd blauwe kleding gedragen met bonte hoofddoek en in de vrije tijd een flatteus uniform van groen laken met witte of kleurig geruite bloes en een groene baret.

De kampleidster, een zekere juffrouw Hoen, waakte over de orde. Daaraan mocht letterlijk niets mankeren. Het kamp te Barchem telde drie slaaphuizen, die op weinige meters van het hoofdgebouw waren gelegen.

Ze droegen de landelijke namen "Hooischelf", "Boerderij" en "Schaapskool".

De arbeidsmeisjes moesten om kwart voor zes 's morgens opstaan en een kwartier daarna op het appèl zijn voor de ochtendgymnastiek. Daarna gingen zij terug naar hun slaapvertrekken om zich op de dagelijkse dienst voor te bereiden. Om tien voor zeven werd, evenals dat later bij de jongens in kamp Ampsen het geval was, plechtig de nationale vlag gehesen. Om zeven uur werd gemeenschappelijk ontbeten, daarvoor was een half uur beschikbaar. Na het ontbijt werden enige liederen gezongen. Om acht uur werd met het werk begonnen. Ook bij het binnenhalen 's zomers van de oogst bij de boeren waren de meisjes behulpzaam. "Ze dragen bij tot het welslagen van den productieslag", aldus een persbericht in de plaatselijke courant van toen. Verder is nog bekend dat ze eens in de zes weken verlof kregen om van zaterdag tot maandagavond bij familie of verwanten te vertoeven. De reiskosten werden vergoed. Naast kleding, huisvesting en voeding en geneeskundige behandeling ontvingen ze fl. 0,20 zakgeld per dag. Op de overige zondagen mochten de meisjes vrij wandelen in de prachtige omgeving van Barchem.

Het N.A.D.-kamp in Ampsen bij Lochem (destijds gemeente Laren, Gld.)

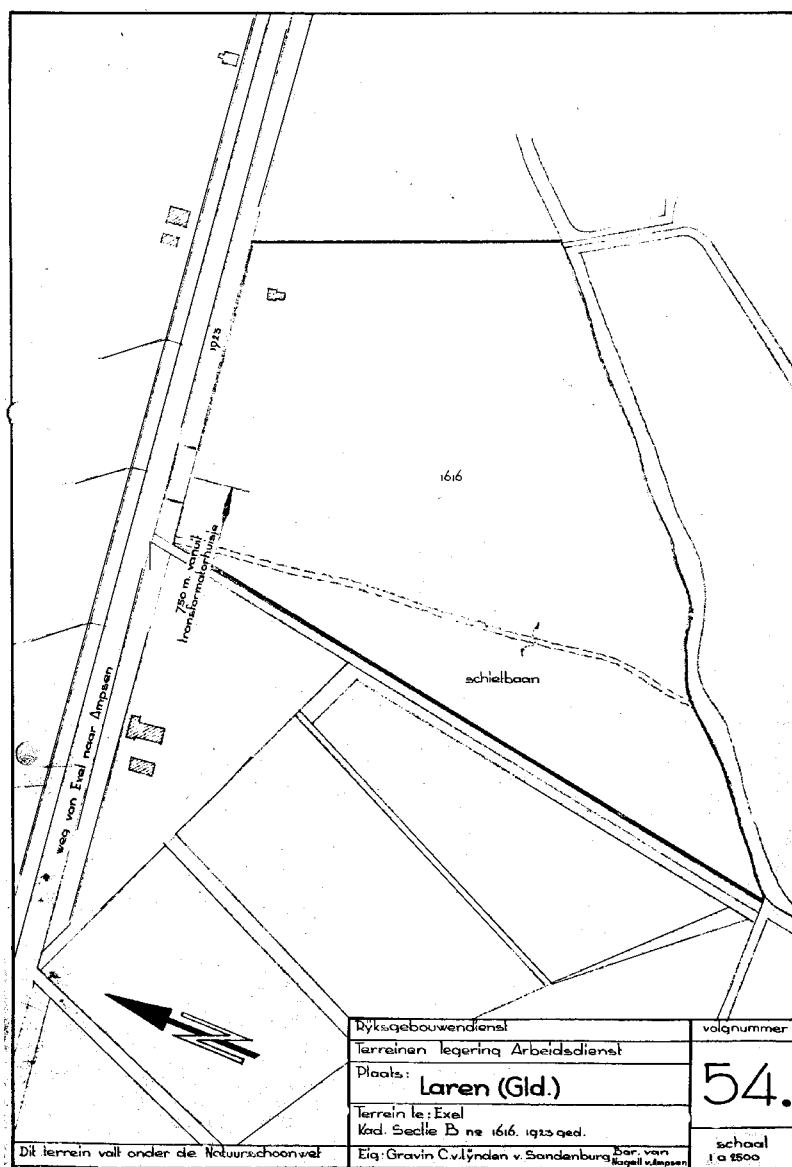
Al op 13 februari 1941 komt van het Departement van Binnenlandse Zaken bericht aan de Rijksgebouwendienst over de bouw van barakkenkampen voor de op te richten Arbeidsdienst. Burgemeester Rengers van Laren ontvangt 10 maart bericht dat een terrein in de buurtschap Exel geschikt was bevonden voor de oprichting van zo'n kamp. Heel snel daarna werd met de

aan de plaatselijke bevolking al spoedig gewend raakte. Men ging het zelfs mooi vinden. Allerlei ingestudeerde arbeidsliederen klonken uit de kelen van deze Nederlandse jongens als ze in groepsverband door Lochem marcheerden. Lieder en als “Wij groene soldaten”, “Het leger van den arbeid trekt zingend aan het werk”, “Vroeg in de morgen marcheren wij door de bossen, door de velden” en dergelijke werden voor de bevolking al spoedig bekende klanken.

Spoedig hadden de jongens dan ook het pleit gewonnen, vooral bij de Lochemse vrouwelijke jeugd.

Gedurende de zomer en herfst van 1941 werd een stuk woeste grond van 4½ ha bij kasteel Ampsen door de jongens in bouwland herschapen. Iedere dag werd vier uur aan dit werk besteed, dat kwam in de tijd van toenemende schaarste onze voedselvoorziening ten goede. Een in die tijd veel gehoorde slagzin was “Nederland voedt zichzelf”. Invoer was door oorlogsomstandigheden praktisch onmogelijk geworden. Verder werden - en dat gold later ook voor de verplichte dienst - de dagen doorgebracht met vlaggenparade, kameraadschapavonden, lezingen en vorming, met de nadruk op karaktervorming en niet te vergeten het stimuleren van “orde, tucht en kameraadschap”. Over het algemeen viel dit de jongens in het begin niet gemakkelijk. Het lag niet in de Nederlandse volksaard zo’n soort drillsysteem zonder meer te accepteren.

Het dienstverband van de eerste vrijwilligers duurde 5½ maand. Op 22 november 1941 was het afgelopen, maar niet dan nadat op woensdag 19 november een plechtig afscheid had plaatsgevonden. Het was een zogenaamde gemeenschapsavond, die gehouden werd in de Lochemse Schouwburg. De zaal was versierd met groen en de Nederlandse vlag. Aanwezig waren de eerste commandant van het kamp Ampsen, hopman W.G. Reinders en W. Rigter, inmiddels hoofdarbeid-leider en commandant van het 4e hoofdkorps met enkele leden van zijn staf. Verder was aanwezig de leidster van de meisjes N.A.D. Of er van de gemeente ook mensen waren uitgenodigd is niet bekend. Wel waren er personen die al in dat vroege stadium van de bezetting de Nieuwe Orde aanhingen. We noemen dan de Lochemse kring-leider der N.S.B., W. ten Hoopen - hij werd 16-10-1943 burgemeester van Ruurlo, L. te Veldhuis, groeps-leider der

Rijksgebouwendienst, terreinen legering Arbeidsdienst.

Mars door Lochem van de mannen van de Nederlandse Arbeidsdienst, eind 1941, langs de huizen van "Bella Vista" Stationsweg, Graaf Ottoweg.

N.S.B. te Lochem, G.B. van Velthoven, vendelcommandant van de W.A. - hij was vóór de oorlog vele jaren jeugdherbergvader van de Lochemse jeugdherberg "t Locheym"- en W. de Vries, streekleider van de Nationale Jeugdstorm. Zoals vermeld was Wilhelmus Gerrit Reinders, geboren op 21 mei 1910 te Arnhem, de eerste commandant van het N.A.D.-kamp te Ampsen. Hij kwam in 1941 naar Lochem en vestigde zich hier voorgoed op 14 april 1942. Reinders was geen N.S.B.-er, maar voor een instelling als de Nederlandse Arbeidsdienst had hij alle begrip. Dit begrip komt duidelijk tot uitdrukking tijdens een interview dat hij gaf aan een van de redacteurs van de toenmalige Lochemsche Courant, naar aanleiding van het afscheid van de eerste groep vrijwilligers in november 1941.

Op donderdag 20 november, daags na de gemeenschapsavond, werd om twee uur 's middags als afscheid van de Lochemse bevolking een mars door de stad gehouden. Bij de Schouwburg werd door enkele autoriteiten het defilé afgenomen van de eerste vrijwilligers die in mei van dat jaar waren opgekomen.

Een tweede ploeg vrijwilligers

treedt aan

Op maandag 8 december 1941 kwam een nieuwe groep vrijwilligers op, eveneens behorende tot de 3e afdeling van het 4e hoofdkorps. Een week daarna kwam er nog een aanvulling, waarna ongeveer 125 jongens tot arbeidsmannen werden gevormd gedurende hun diensttijd van 5½ maand. Het betrof hier de laatste vrijwilligers. Bij de volgende opleiding, een half jaar later, waren de jongens die opkwamen arbeidsdienstplichtig. De jongens die tot die groep behoorden kwamen uit alle delen van het land. De meesten hadden na het doorlopen van de lagere school een vak uitgeoefend. Pas in januari 1942 verschenen ze in de Lochemse straten. In de eerste maand na hun opkomst mochten de knapen - behalve dan met het Kerst- en Nieuwjaarsverlof - het kamp in Ampsen niet verlaten. Dat was om aan het kampleven te wennen en de eerste opleiding te volgen. "Een goed optreden als arbeidsman in het openbaar diende gewaarborgd te zijn" zo werd de jongens voorgehouden.

De Nederlandse Arbeidsdienst wordt algemeen verplicht

Op 1 april 1942 verscheen het of-

ficiële arbeidsdienstplichtbesluit, waarin werd bepaald dat alle jongeren die in dienst waren bij de overheid of bijzonder onderwijs genoten, b.v. aanstaande studenten, zes maanden moesten dienen in de arbeidsdienst. Eind september 1942 kwam de afkondiging dat alle mannen die achttien jaar werden, verplicht waren zes maanden een opleiding te volgen in een van de kampen, zoals het kamp Ampsen bij Lochem. Zo toonde Lochem, waar men al in 1942 had kennisgemaakt met de jongens in hun groene pakken, tot en met augustus 1944 het beeld dat in de vrije uren en in week-einden de straten zich vulden met jongemannen die vertier zochten. Dat vonden zij bij de Lochemse meisjes, in de cafés, de bioscoop of bij Lochemse families die vaak medelijden hadden met de jongens die verplicht moesten opkomen. Het kamp Ampsen telde meestal per lichting zo'n 100 tot 150 arbeidsmannen, inclusief het kader. In de loop van de bezetting doken veel opgeroepen onder. De jongens die wel opkwamen namen het niet meer zo nauw, vooral in het laatste jaar van de oorlog, toen duidelijk werd dat de Duitsers de oorlog zouden verliezen. Dat gold natuurlijk niet voor dat deel van hen dat pro-Duits was of nationaal-socialistisch dacht, en ook niet voor het kader.

Een pluspunt was natuurlijk voor velen dat, zolang men in de arbeidsdienst was, men geen oproep kon krijgen voor verplichte arbeid in Duitsland. Die oproepen werden n.l. sedert 1943 rondgestuurd. In het kamp Ampsen waren 4 of 5 barakken opgetrokken waarin 100-150 man kon worden ondergebracht. Er waren 4 groepen; een groep bestond meestal uit 30 tot 50 personen. Verder was er een ziekenboeg, een fourierskamer, een administratie, een kantine en natuurlijk een kaderbarak. De commandant had een apart kantoor. De slaapplekken

Arbeidsmannen zwaaien af

130 jongens vormden een hechte gemeenschap

Zaterdag a.s. zullen de jongens van 3-4 N.A.D. (3e afdeling van het vierde hoofdcorps van den Ned. arbeidsdienst) voor de laatste maal bij de dagelijksche vlaggenparade de Nederlandsche driekleur zich zien ontplooiën boven de bosschen en velden van Ampsen, want na volbrachten dienstdienst van 5½ maand keeren ze thans in de burgermaatschappij terug. En hoe? Niet, met de kwartiermuts scheef op het hoofd, het befaamde lied zingend van „En dan zegt de fourier, geef je r..... maar hier”, doch als flinke, zelfbewuste, correcte Nederlandsche jonge kerels, die iets begrepen hebben van den dieperen zin van gemeenschapsgevoel en kameraadschap, van arbeid en tucht. Deze jongemannen in hun olijfgroene uniformen hebben het bewijs geleverd, dat in ons volk, jarenlang verdeeld gehouden, nog de voorwaarde aanwezig is voor de concretiseering van een wantrachtige gemeenschapsgeachte.

De bewoners van Ampsen en Lochem zullen de arbeidsmannen dan ook zeker noode zien gaan, want er was een hechte band gelegd tusschen deze eerste vrijwilligers en boer en burger. Wij maken ons dan ook zeker tot de tolk van de laatsten, wanneer we den vertrekkenden jongemannen al het goede toewensen in het burgerleven. Een stevige handdruk, mannen!

Gaarne was de commandant der afdeling, hopman W. G. Reinders, dien wij opzochten in zijn eenvoudige kampbureau, desgevraagd bereid ons een overzicht te geven over de met zijn jongens bereikte resultaten gedurende 5½ maand arbeidsdienst. Een daarbij aansluitende rondgang over het kamp, door de frissche, kraakheldere slaapverblijven der jongens — welke keurige, recht-hoekige wolletjes! — en door de gezellige gemeenschappelijke eetzaal en cantine met tot slot een bezoek aan de modern ingerichte keuken, en verder de correcte houding der jongens, hun gezond uiterlijk, de prettige omgang tusschen kader en manschappen, enz., hebben ons een uitstekenden indruk van het kamp en zijn bewoners gegeven, een indruk, welken wij bevestigd vonden bij burgers, die eveneens met den Arbeidsdienst kennis hadden gemaakt en daardoor de nog bij een deel van ons volk bestaande vooroordeelen niet meer konden onderschrijven. Onbekend maakt onbemind, gold ook hier. Hopman Reinders legde in het onderhoud, dat wij met hem hadden, uiteraard den nadruk op het opvoedende element in den Arbeidsdienst. In de eerste plaats wordt er naar gestreefd den jongens een opvoeding te geven, die een wezenlijk bestaand tekort opheft. Vele jongelui hebben na het doorloopen van de lagere school geen gelegenheid meer de verkregen kennis aan te vullen, maar ook in het algemeen valt er ten aanzien van een groot deel der hedendaagsche jeugd, met de houding van handen in den zak en sigaret in den mond, rondbengelend en slenterend, nog heel wat te verbeteren. Toen de 130 jongens hier aankwamen, uit alle deelen des lands, uit de groote stad en het platteland, mankeerde er bij velen dan ook heel wat aan.

Doch het is een prachtig werk aan deze jongens te kunnen schaven en vijlen en thans kan dan ook tot onze groote voldoening gezegd worden, dat we hier een stel knapen hebben, gewend aan ordo, tucht en kameraadschap. De jongens hebben geleerd helder te zijn op het eigen lichaam, goed gewasschen en geschoren bij den dienst te komen, de tanden geregeld te poetsen, aan tafel goede manieren in acht te nemen en

van de jongens zagen er kraakhelder uit en er was ook nog een modern ingerichte keuken. Wie het op dat moment in het kamp voor het zeggen had, is niet precies bekend. Wel bekend is dat behalve hopman Reinders o.a. tot het kader behoorden: Ariëns,

De vier groepen waren ingedeeld naar lengte. Aan het hoofd van een groep stond een hoofdopzichter, geassisteerd door een onderopzichter, werkmeester of voorman.

Plant, Postel, Of-fringa, Tjallings en Boele. Er waren echter nogal veel mutaties. De helft was goed, d.w.z. pro-Nederlands, de andere helft was “fout”, dus nazi-gezind. De “goeden” waren meestal vrijwilligers uit de eerste tijd; ze zagen veel door de vingers en verichtten vooral later, in de jaren na hun dienstdienst, allerlei illegale activiteiten. Een voorbeeld daarvan was een zekere Ariëns. Van hem is bekend dat hij sommige jongens tussentijds naar huis liet gaan om zogenaamd een examen te doen waarvoor ze een opleiding gevolgd hadden. “Ook weer terugkomen,” zei hij dan, “anders kom ik in de problemen.” In het halve jaar dienstdienst mochten de jongens maar éénmaal naar huis.

Indeling van de dag

Wat deden deze Nederlandse jongens die van heinde en verre hier naar toe gehaald werden; “Jongens van alle rang en stand”, zoals in het vaandel van de Nederlandse Arbeidsdienst geschreven stond? Hoe vervulden zij hun arbeidsdienstplicht, hoe was hun dagelijks lot? Om zes uur opstaan, sporttenu aan en binnen vijf minuten naar buiten. Na de ochtendgymnastiek wassen en het werktenu aan; wassen met ontbloot bovenlijf in het waslokaal en eens per week douchen. Vervolgens het ontbijt bestaande uit vier sneetjes brood met thee, dan zingend in colonne naar het werkobject. Voor zwaar werk werden kipkarretjes gebruikt, zoals vroeger bij de werkverschaffing tijdens de crisisjaren.

Om half elf kwam er soep. Na het werk weer zingend in colonne naar het kamp. Warm eten, netjes aan tafel. Het kader zat apart, maar kreeg hetzelfde eten. Men at met mes en vork, wat de meesten eerst moest worden geleerd. Aan het hoofd van de tafel zat een voorman. Degenen die wilden bidden en danken kregen daartoe de gelegenheid. Van één uur tot kwart voor twee was er een verplichte rustperiode op bed. ‘s Middags was er exercitie, soms vrij zwaar; vallen, opstaan, marcheren. Vallen en opstaan werd ook wel als straf toegepast. Ook kreeg men ‘s middags wel eens zangles, natuurlijk werden er arbeidsdienstliederen gezongen.

‘s Avonds, behalve op woensdagavond, zat je in het kamp; op je kamer of in de kantine. Tegen een gering bedrag was daar, zolang de voorraad strekte, wat surro-

gaatdrank of iets dergelijks te koop. Om tien uur was het tijd om naar bed te gaan. Tegen elf uur kwam de wachtcommandant op de kamer voor inspectie. Ontdekte hij ergens een stofje dan moest iedereen zijn warme bed uit. Voor de goede verhoudingen werden er ook door de Lochemse afdeling van de N.A.D. zowel voor de jongens zelf als voor de bevolking evenementen georganiseerd.

Wat gebeurde er zoal in de jaren 1942 tot en met augustus 1944 en na Dolle Dinsdag in september 1944?

Aan de hand van informatie van enkele voormalige arbeidsmannen, artikelen in de plaatselijke krant, archiefgegevens en persoonlijke herinneringen van de auteur is geprobeerd, zoveel mogelijk in chronologische volgorde iets weer te geven over de gebeurtenissen van toen in het kamp Ampsen. En passant zullen we ook de arbeidsdienst voor meisjes ter sprake brengen.

1942

Arbeidsdienst voor meisjes

Zoals al vermeld, was deze dienst vrijwillig. Hij bleef dat gedurende de oorlog, al was het de bedoeling dat ook deze dienst te zijner tijd verplicht zou worden. Het is er niet meer van gekomen. De meisjes die zich aanmeldden kwamen voornamelijk uit pro-Duitse families. Aanvankelijk waren ze ondergebracht in Barchem, later in De Cloese bij Lochem. Ze maakten zich verdienstelijk zoals omschreven in een bericht in de Lochemsche Courant van 28 januari 1942.

Het was een zeer strenge winter met veel vorst en sneeuw; ook de Lochemse bevolking leed onder de kou. Men kreeg toen al weinig kolen toegewezen, terwijl de meeste levensmiddelen streng waren gerantsoeneerd. Er werd

door veel mensen al hout gekapt en gesprokkeld in de bossen, ondanks het verbod daartoe.

Een gezin, bestaande uit man, vrouw en vier kinderen van tien, acht, zeven en vijf jaar verbleef bij deze felle kou in een schuur. Het was de familie van een werkloze man. De schuur waarin deze familie verbleef stond tegenover de Cloese en was een vroegere timmermanswerkplaats. Het was er ijzig koud en een boer zou er zijn vee nog niet in hebben ondergebracht. Het gezin woonde daar al sinds 1941. Dat kon zo niet langer volgens de gemeenteveldwachter van Barchem (toen nog gemeente Laren Gld.) Daarom verzocht hij de leidster van de meisjesarbeidsdienst op de Cloese, zich te ontfemen over moeder en kinderen. In de Cloese werd een kamer ontruimd, er werden ledikanten geplaatst enz. Bij aankomst kreeg de familie een bord dampende erwtensoep waar ze zichtbaar van genoot.

Deze toestand werd natuurlijk propagandistisch uitgebuit en de meisjes die zich uitgesloofd hadden om het gezin te helpen werden geroemd als "redsters in de nood".

"Onvoorstelbaar," schreef de redacteur, "de autoriteiten hadden toch al eerder moeten ingrijpen."

In april 1942 hielpen de arbeidsmannen uit Ampsen bij het omspitten van grond bij de Cloese, bij de familie Kolkman aan het Zuiderenpad en bij het station. Ook op die manier maakten ze zich verdienstelijk.

Op zaterdag 16 mei 1942 zwaaid de tweede lichting vrijwilligers uit het kamp Ampsen af. Op 1 juni 1942 zou een nieuwe lichting, nu verplicht, opkomen. Alvorens men aan de burgermaatschappij werd teruggegeven werd, zoals dat ook in 1941 het geval was - plechtig afscheid genomen. Wat er in de afgelopen

Eenlichting Arbeidsmannen zwaait af

Morgen zwaaien de arbeidsmannen van het kamp te Ampsen (3e afd. van het vierde hoofdkorps N.A.D.) af, na gedurende vijf maanden een leerschool te hebben doorlopen, waarin hun is bijgebracht begrip voor de groote zedelijke en maatschappelijke waarde van den arbeid, gemeenschapszin en gevoel voor orde en tucht. Wederom hebben we het genoegen gehad eenigen tijd te vertoeven in den kring der gebruijnde, door werk en sport geharde mannen, wien het was aan te zien, dat het kampleven hun goed had gedaan. Maandag hebben de mannen, gelijk gemeld, ter gelegenheid van het afscheid een excursie gemaakt naar Deventer en Borculo in wagens van de G.T.M., welke maatschappij door het aanbieden dezer excursie uitdrukking wilde geven aan haar dankbaarheid jegens den Arbeidsdienst voor het wegruimen van de sneeuw op de trambaan in den strengen winter.

De dag van Dinsdag was gewijd aan de sport, waarbij de mannen elkaar in atletiek- en voetbalwedstrijden bekampten. Woensdagmorgen word de laatste hand gelegd aan het werkobject: ontginningsarbeid op een stuk grond onder het landgoed Ampsen. Weliswaar hebben de mannen als gevolg van den barren winter niet zooveel werk verzet als de vorige lichting, op wier werkobject thans reeds de winterrogge groeit, doch niettemin hebben ze toch hun krachten meermalen beproefd op den koppigen, weerbarstigen boschgrond en daardoor geleerd hoeveel moeite het geslacht na geslacht van Geldersche boeren heeft gekost om den woesten grond in cultuurland te herscheppen. De hopman van 3-4 N.A.D., de heer W. G. Reinders, stelde in een kernachtige toespraak tot zijn mannen, verzameld op het werkobject, de beteekenis van den door hen verrichten arbeid aan den vaderlandschen bodem in het licht.

Des middags maakten de mannen, met de schopen aan den schouder, een marsch door Lochem en des avonds vereenigden ze zich, met de leden van het kader, aan een afscheidsmaaltijd in de groote zaal in het kamp, welke met dennengroen en bloemen was opgesmukt. Had op den sportdag de commandant van het vierde hoofdkorps, hoofd-arbeidsleider Rigter, door zijn aanwezigheid van zijn belangstelling blijk gegeven, aan den disch zat mede aan de chef van den staf van het vierde hoofdkorps, arbeidsleider van Gorkum. Verder waren eenige dames en heeren uit Lochem aan den disch genoodigd, alsmede leidsters van den Ned. arbeidsdienst voor meisjes. Er heerschte aan tafel een prettige stemming, een harmonicaspeler liet zich hooren en na den maaltijd schalden frische liederen door de zaal.

De hopman vond gelegenheid den drie koks een verdiende hulde te brengen voor de goed bereide spijzen, in welke hulde de arbeidsmeisjes van „De Cloese", die met de handigheid van volleerde kellers de tafelbediening hadden verzorgd, werden betrokken.

Arbeidsleider van Gorkum richtte een afscheidswoord tot de mannen, memoreerende, dat dank zij het goede beleid van commandant en beheerder, het kamp te Ampsen in den strengen winter „onder den schop" is kunnen blijven. Het heeft de beste figuur geslagen in het vierde hoofdkorps, bewees de gemeenschap belangrijke diensten, o.m. door het sneeuwruimen op een trambaan, en was uitverkoren aan de demonstratie in Den Haag deel te nemen. Wat ge gedaan hebt, was goed. Ge hebt geleerd wat met gemeenschappelijk werk kan worden bereikt. Ik hoop, dat ge straks met trots zult kunnen zeggen: Ik heb gediend bij den Ned. Arbeidsdienst.

Bericht uit de Lochemse Courant van 15-5-1942:
Een lichting arbeidsmannen zwaait af.

vijf maanden werd gepresteerd en hoe het afscheid verliep wordt vermeld in bijstaand artikel, ontleend aan de plaatselijke courant van 15 mei 1942. Evenals de diverse lichtingen vrijwilligers die sinds mei 1941

het kamp Ampsen bevolkten, werden de verplicht opgekomenen - waaronder thans veel studenten en toekomstige ambtenaren, op dezelfde manier opgevangen en geoefend. Ook voor hen gold het gedisciplineerd werken, zingen en “in de pas lopen”.

Ook voor de nodige afwisseling werd natuurlijk gezorgd. Zo was er begin augustus al een gemeenschapsavond in het kamp zelf. De arbeidsmannen zelf organiseerden toneelstukjes en er werd gezongen. De avond werd besloten met het plechtig strijken van de vaderlandse driekleur, terwijl op het kampterrein de mannen in carré stonden opgesteld.

Ook die zomer zagen de Lochemers dikwijls hun “Koenraads” in de straten en natuurlijk lieten toen ook de jonge Lochemse meisjes zich niet onbetuigd. Er werden zelfs vriendschappen voor het leven gesloten. Diverse thans in Lochem wonende arbeidsmannen van toen uit kamp Ampsen trouwden later met een Lochemse schone en genieten thans - ruim 60 jaar later - van

Arbeidsmannen “onder de schop”.

hun AOW.

Het eten in het kamp was niet slecht, maar lang niet altijd voldoende, voor 18-jarige jongens. Boerenfamilies in de omgeving van het kamp, o.a. een familie Reusink, voorzagen af en toe jongens van brood, lekker Gelders roggebrood dat eigenlijk niet mocht worden aangenomen. Ook andere Lochemers namen jongens, wanneer ze vrij waren in hun huizen op.

Bijvoorbeeld de familie Milten-

burg, toen wonend in de Tuinstraat, waar de jongens te allen tijde welkom waren. Zij deden veel voor de dienstplichtigen die het lang niet altijd gemakkelijk hadden. Contacten met zulke families bleven ook na de oorlog veelal gehandhaafd.

Omdat in 1942 alle voeding strikt gerantsoeneerd was probeerden de jongens wat bij te kopen zonder distributiebonnen. Dit voedsel was meestal niet veel bijzonders, maar het was maagvulling.

Zomerfeest van de Nederlandse Arbeidsdienst: kader en arbeidsmannen.

Zonder bon kopen lukte nog wel eens bij bakker Gerrit Pongers in de Molenstraat, die daar sedert 1938 gevestigd was. Pongers en zijn vrouw Marie wisten nog wel eens iets weg te moffelen voor de mannen, zoals roggebrood. Ook het niet erg smakelijke gebak van toen verdween vaak in de magen van de hongerige klanten van de

arbeidsdienst.

Op de levering van voedsel aan het kamp Ampsen en het meisjeskamp de Cloese werd destijds behoorlijk controle uitgeoefend. Dat blijkt uit enkele bewaard gebleven brieven uit het archief van de gemeente Laren. Daaruit komt naar voren dat bakker G.J. Heusinkveld te Lochem per week

400 kg brood leverde tegen fl. 0,19 per kg, dat boter, kaas, gedroogde en vatgroenten werden betrokken van het centraal beheer van de N.A.D. en dat taptemelk (ook gerantsoeneerd) en karnemelk werden geleverd tegen resp. 7 en 8 cent per liter.

Zomerfeest Arbeidsdienst

Op woensdag 19 augustus 1942 werden op vijftig plaatsen in Nederland zomerfeesten gehouden, georganiseerd door de Nederlandse Arbeidsdienst voor jongens en meisjes. In Lochem werd het feest op de Markt voorafgegaan door een mars door de stad van de jongens uit Ampsen en de meisjes van de Cloese.

Heel toevallig viel dit evenement samen met een proeflanding van geallieerde troepen bij Dieppe aan de kust van Frankrijk. De Nederlanders die gehoopt hadden dat nu eindelijk de bevrijding was begonnen, kwamen bedrogen uit.

De Britten en Canadezen werden door de Duitsers die de versterkte kust bewaakten bloedig teruggeslagen. Velen sneuvelden helaas daarbij. Het zou nog bijna twee jaar duren voordat de volgende poging werd ondernomen. Die slaagde wel en bracht uiteindelijk de bevrijding.

Gedesillusioneerd als vele Lochemers waren over het falen van de geallieerde landing sprak het vanzelf dat een groot deel van de burgerij - ook al uit principe - het die avond liet afweten. Daar kwam nog bij dat ook de meisjesarbeidsdienst deelnam. Die was niet verplicht, zodat men er met zeer gemengde gevoelens tegenover stond.

Het was die avond prachtig zomerweer en degenen die naar de Markt togen, meestal uit nieuwsgierigheid, kregen een uitgebreid programma voorgeschoteld. Dit werd de volgende vrijdag 21 augustus als volgt in de plaatselijke courant beschreven. Zie knipsel.

Arbeidsdienstmeisjes zwaaien af

Ondanks het vrijwillige karakter van de meisjesarbeidsdienst waren op zaterdag 26 september 1942 talrijke kaderleden van Ampsen aanwezig op het afscheidsfeest van de meisjes van de Cloese. De meisjes van de Cloese hadden er een half jaar opzitten.

Aanwezig waren o.a. hopman Reinders, aspirant-hopman Ariëns en aspirant-hopman Groeneveld. De bijeenkomst werd gehouden in de barak achter de Cloese, waar ook circa veertig moeders en kinderen aanwezig waren voor wie de meisjes hadden gewerkt. Na het welkomstwoord van mej. Hoen, leidster van de meisjes, werd op koffie en koek getrakteerd. Om de feestelijke stemming te accentueren volgde een programma van toneelstukjes, volksdansen en schetsjes.

(Einde deel 1)

Persbericht Lochemsche Courant 21-8-1942:
Zomerfeest Arbeidsdienst.

LOCHEM

ZOMERFEEST ARBEIDSDIENST.

De Nederlandsche arbeidsdienst en de Arbeidsdienst voor meisjes hebben Woensdag op 50 plaatsen in ons land een zomerfeest gevierd. Te Lochem marcheerden de mannen uit het kamp te Ampsen en de meisjes van de Cloese omstreeks 7 uur door de stad, waarbij voor den schouwburg door den afdeelingcommandant van het kamp Ampsen, hopman W. C. Reijnders, den chef staf wnd. korpscommandant 6de korps hopman H. Raad en mej. E. Hoen kampleidster van de Cloese, een défilé werd afgenomen. Het gemeentebestuur was officieel vertegenwoordigd door den wnd. burgemeester den heer N. Scheen en den wnd. secretaris den heer L. Nijland. De voorbijmarcheerende meisjes in witte blouses en de arbeidsmannen met de schop op den schouder maakten een gedisciplineerd indruk.

Zingend gingen zij naar de Groote Markt waar een vlaggestok was opgericht, geflankeerd door roggegesten. Kader en gasten hadden plaats genomen op stoelen welke voor het postkantoor waren geplaatst. Nadat de groepen in vierkant waren opgesteld en gemeld waren, werd plechtig de Nederlandsche driekleur geheschen.

Het programma bestond uit zang door de meisjes en de mannen afzonderlijk en gezamenlijk, volksdansen, declamatie van de ballade van den boer van Werumeus Buning door een arbeidsman en gymnastiek als voorbeelden van opleiding en geest in de kampen. Het publiek zong eenige liedjes mee en overigens gaf het blijken van bijval of vermaak. Vooral ging de belangstelling uit naar de estafette door de stad waarmee het programma onderbroken werd. Er namen zes ploegen deel: van het kamp Ampsen, van de voetbalvereniging Koolhazen, van den Jeugdstorm en voorts drie ploegen genaamd stoppelhanen, hooiplukkers en olde wieven. De Koolhazen kregen een aanzienlijken voorsprong, maar de laatste arbeidsman liep prachtig in en ging vlak voor de eindstreep den Koolhaas voorbij. De uitslag was: 1 N.A.D. 9 min., 2 Koolhazen met enkele meters verschil, 3 Hooiplukkers.

Met het touwtrekken als slot van de gymnastiekdemonstratie hadden de Lochemers (jongelui uit het publiek) meer succes. De arbeidsmannen konden hen niet tegenhouden, ook niet toen zij hun gladde schoenen door gymnastiekschoentjes vervangen hadden. Uitslag 2—1 voor Lochem.

De hopman Willems van de staf 6de korps sprak een slotwoord. Hier is bewezen, aldus spreker, dat in den arbeidsdienst niet alleen het woord maar ook de daad geldt. Het zomerfeest van den arbeidsdienst is georganiseerd om contact te leggen met de burgerij. Men heeft gezien wat hier gebeurd is en als men nu nog geen vertrouwen heeft, is de commandant Reijnders bereid ieder toe te laten in het kamp om te kijken wat daar gebeurt. De arbeidsmannen worden nog wel met een scheel oog aangekeken. Men vergeet niet, dat de arbeidsdienst verplicht is en dat de arbeidsmannen hun plicht voor het vaderland doen. Als zij Woensdagavond in Lochem komen, ontvangt hen dan hartelijk, zij komen uit uw eigen midden. Spreker meende uit de aanwezigheid van den wnd. burgemeester zijn sympathie voor den arbeidsdienst te mogen concluderen.

Het slot, het strijken van de vlag en het vlaggelen, was in de snel invallende duisternis bijzonder plechtig. „Goeden nacht, meisjes en jongens”, zei de afdeelingcommandant; „Goeden nacht, commandant” was het daverende antwoord.